לגלות מחדש את הבלוק של סרדה' דניאל אזרד

תקציר

עתיקה כמו הדמיון האנושי, תוכנית הגריד העירוני קדמה אף לרשת הפוליס הראשונה כפי שתוכננה על ידי היפודאמוס ממלטוס ביוון העתיקה. עד היום השימוש במערכת אורתוגונלית בסיסית של רחובות ובלוקים הסוגרים על מרחב המגורים הייתה נקודת התחלה הניתנת לפירוש תמידי בהיסטוריה של העיר. במשך יותר משלושת אלפים שנה החיות של ערי גריד מעירה על גישה ייחודית ביותר לתכנון עירוני. למרות החוקים הפשוטים של יצירת קווי הרשת – או אולי דווקא בגללם – בערים אלו יש מגוון עשיר של שינויים היסטוריים, כלכליים, חברתיים, אתניים, טכנולוגיים ואדריכליים. במה עירונית גמישה זו מסוגלת להסתגל ולהמציא את עצמה מחדש שוב ושוב במשך השנים, והיא מציעה, מעצם טבעה, פתרונות יצירתיים. פתיחות המחשבה בהבנתנו את השלכות העבר, ההווה והעתיד של הגריד העירוני היא אפוא תנאי בהעצמת גמישותו של הגריד.

בבחינת נושאים אלו יתמקד המאמר בתוכנית האורבנית של הרחבת ברצלונה בידי המהנדס הקטלוני אילדפונסו סרדה (Ildefonso Cerdà, 1859), וכן ב"מנזנה" עירונית (manzana, מילה ספרדית הפונה לבלוק העירוני הבסיסי בערי ספרד ואמריקה הלטינית) כחלק מתוכנית הגריד כולו. כשמעמיקים בלימוד כל תוכנית ההרחבה ("אישמפלה" בקטלאנית [Eixample]), כל "מנזנה" יכולה להיתפס כיחידה בסיסית החוזרת על עצמה ויוצרת את כל הפסיפס העירוני. בו בזמן יחידה זו יכולה להיתפש גם כ־DNA של תוכנית הגריד. לכן, בניתוח הפרמטרים הכמותניים והאיכותניים של בלוק אחד – כגון מרחבים פרטיים וציבוריים, טיפולוגיות מגורים, שפות אדריכליות, אֵיזור, סקיילים שונים, יחס כלפי הרחובות ומרחבים ירוקים – אנו מסוגלים להבין את העיר עצמה.

הטקסט ילווה ברגעים של דיו וצבעי מים של ברצלונה. פרשנות אישית זו של ה'אישמפלה' הינה אינטואיטיבית, מופשטת ורגשית כאחד. קווים, צבעים, פרופורציות, נפחים ומישורי הזמן, הם הבנה של מציאות הקיימת רק בגבולות הנייר שלי. דרכם אני נעזר כדי להבחין, להגדיר מחדש ולהעביר שכבות ניסתרות בגריד העירוני של ברצלונה. במילים של ז'אן בודריאר, "...האשליה היא החוק שמניע את היקום...המציאות היא רק היוצאת דופן!..."

(Baudrillard, 2010, n.p)

"כדי שהכול יהיה חדש, היה צורך במילים שנאלצתי להמציא" – אילדפונסו סרדה (מובא אצל: Armesto, 1980, 94).

"Para ser todo nuevo, han debido ser las palabras que he tenido que inventar" - Ildefonso Cerda (in: Armesto, 1980, 94).

מבוא

הגריד

הגריד הוא רעיון אורבני עתיק יומין כדמיון האנושי. רעיון השימוש במערכת הרחובות האורטוגונלית הבסיסית המייצרת בלוקים למגורים החל בהיפורמוס של מילטוס, מערי הפוליס הראשונות של יוון העתיקה, וממשיך גם בימינו. הגריד העירוני הוא נקודת מוצא ובסיס לפרשנות ההיסטוריה העירונית ולניתוחה, וכן למחקר אורבני לאנשי מקצוע רבים [איור 1].

איור 1

גריד סיטי – בואנוס אירס V: פרשנות אישית (צבעי מים על נייר 300 גרם; דניאל אזרד, 2010)

חיוניות

ערי הגריד כמתווה עירוני הקיים יותר מ־3,000 שנה ייחודיות בגישה מסוימת מאוד לרעיון התכנון. למרות פשטות הכללים הבסיסיים של מתחמים אלו – או דווקא בגללם – הם יכלו להכיל שינויים היסטוריים, כלכליים, חברתיים, אתניים, טכנולוגיים ואדריכליים.

ערי הגריד הן פלטפורמה גמישה המסוגלת להסתגל לשינויים גדולים ולהמציא את עצמה מחדש שוב ושוב בעזרת אותו פוטנציאל של פתרונות יצירתיים. התנאי ההכרחי לגמישות ולפתיחות שכזו הוא היכולת להתייחס אל הגריד כאל תוצר של תהליך היסטורי, וכך בכך לשמור על הנכונות לקבל את השינויים ואת הדילמות הרלוונטיות לחיים האורבניים במאה השנים הבאות.

ברצלונה

העיר שבחרתי להציג בחיבור זה התפתחה בעקבות אירועים רציונליים שהתרחשו בחלק נרחב ממנה אך לא בכולה. ברצלונה היא תוצר של תהליך תכנון רציונלי שאדריכלים השתלבו בו בשלב מאוחר כדי לעצב אובייקטים, אבל הבסיס וההיסטוריה נולדו מתוך רעיונות ואירועים קדומים מעולם האדריכלות. אילדפונסו סרדה (Ildefonso Cerdà), מהנדס קטלוני, היה האב ה"כול יכול" של ה"אישמפלה" של ברצלונה; "אישמפלה" (Eixample בקטלאנית) היא כינוי לתוכנית הרחבה בערי ספרד שהחלה באמצע המאה ה־19 (ראו להלן).

בגריד האורבני כל בלוק הוא חלק ממכלול ויכול להיות מובן כיחידה בסיסית ששכפולה מייצר את השטיח האורבני, או כ־DNA של הגריד הריבועי. מניתוח פרמטרים כמותיים ואיכותיים של בלוק אחד ומהיבטים פרטיים וציבוריים שלו, כגון הטיפולוגיות השונות של המגורים, השפות הארכיטקטוניות, השימושים, קנה המידה, היחס אל הרחוב והיחס לשטחים הפתוחים – ניתן להבין את העיר עצמה.

ברצלונה

אין מרשים יותר מטיסה בשמי ברצלונה ומגילוי לוח המשחק של מתחמים עירוניים, המאורגנים כמו באומנות של גיאומטריה קרטזית המשולבת בקו ייצור של חברת "פורד" – כלומר, רציונליזם טהור [איור 2]. כל בלוק מיושר עם משנהו ורווח מפריד ביניהם. המרחק בין הבלוקים זהה, ולעולם אין הם נוגעים זה בזה. ממבט מן האוויר כל המתחמים האורבניים נראים שווים, מושלמים. נדמה שמעיר זו נעלמה מורכבות החיים, ושלכאורה בלתי אפשרי ששני אינדיבידואלים, שני אירועים, או שני מקומות לא יהיו זהים. כך נתפסת העיר מלמעלה.

איור 2

שחמט אורבני (מניפולציה בפוטושופ –
דניאל אזרד, 2011)

Tablero urbano

עם מגע רגלינו במרצפות הבטון המעוטרות נגלה בפנינו פן נוסף של העיר. הרחובות מצטלבים עם שדרות עצים, את הבלוקים חוצות סמטאות צרות – חגיגה אורבנית עשירה המועצמת מעצם חוויית השיטוט בה. עם השנים נעשה בלוק אורבני זה אחד הסמלים המזוהים יותר של העיר ברצלונה.

בראשית

יש היסטוריונים הסוברים שהקמת ברצלונה מיוחסת לפיניקים, אבל למעשה היו אלה היוונים, כובשי העיר הבאים, שהותירו בה את המאפיינים הראשונים של התרבות הקלסית. הרומאים, מאות שנים לאחר היוונים, העמיקו את שורשי אירופה הקלסית באותה ברצלונה ובעם הקטלוני. אף שלברצלונה לא היה תפקיד חשוב במערך המקומי כשהייתה תחת שלטון האימפריה הרומית, היא קיבלה לראשונה מעמד של עיר. חומה תחמה והגדירה את שטחה, הקרדו והדקומנוס שרטטו את מערכת הצירים עם המקדש והפורום בהצלבה, ובתי המגורים או ה"אינסולאס" מילאו את

השטחים – כל אלו יחד הקנו לה את המבנה האורבני הרומי הטיפוסי [איור 3]. האימפריה הרומית הכול יכולה ובעלת ההשפעה הגדולה ביותר בהיסטוריה העניקה לברצלונה לא רק את המבנה האורבני הראשוני שלה אלא גם קרקע מוצקה שתאפשר לה לפתח היסטוריה משלה.

מהנדס

אילדפונסו סרדה (Ildefonso Cerdá y Suñer), אבי ה"אישמפלה", נולד בשנת 1815 באחד מפרברי הפרובינציה של ברצלונה. שישים שנות חייו זכורות כשנים של תנופה אידאולוגית ומחויבות חברתית לקהילה ולרעיונות שהתפתחו במהלך השנים. כפוליטיקאי, מהנדס, כלכלן ומתכנן ערים הוא כתב את "אמנת הבנייה של הערים" ב־1859 ואת "תיאוריה כללית של עירוניות" ב־1860, וכך יצר את הבסיס האינטלקטואלי לתוכנית שנקראת כיום על שמו והפכה אותו לאחד התיאורטיקנים הראשונים של האורבניזם המודרני [איור 4]. תואר המהנדס של סרדה כיוון אותו לחיים הציבוריים דרך עבודה בגופים ציבוריים או דרך טיפוח קריירה פוליטית סוציאלית. ב־1855, במהלך עבודתו בעירייה, הוא פיתח את התוכנית הראשונית להרחבת העיר, וב־1859 הזמין שר השיכון של ספרד מחקר למציאת פתרון להרחבת ברצלונה.

Refundacion de Barcelona - plano de Cerdá, 1859

איור 3

ברצלונה בתקופת הכיבוש הרומי (צבעי
מים ודיו על נייר; דניאל אזרד, 2011)

איור 4

התוכנית המקורית של סרדה משנת
1859 וסכמה של מרכיביה העיקריים
(מקור למעלה: ציור המחבר. למטה:
דימוי בחזקת הציבור)

בו בזמן ארגנה ועדה של עיריית ברצלונה תחרות לתכנון הרחבת העיר, ובה זכה האדריכל טריאס (Rovira y Trias). התוכנית הזוכה הושפעה מן הרעיונות האורבניים של "האחות הבכורה", פריז, ואילו בתוכנית האב שסדרה הציג באו לידי ביטוי כל הרעיונות האורבניים שפיתח בעשרים שנות מחקר. שר השיכון ממדריך התפעם מתוכניתו של סרדה, והוא קיבל אותה ואף קבע שהאלטרנטיבה של טריאס אינה רלוונטית, ובצו חוקי כפה על ברצלונה לקבל את תוכנית המהנדס סרדה. למרות גודלה של העיר ההיסטורית, סרדה מעביר את כובד העיר החדשה מזרחה, והמרידינה (Meridiana) פורצת את גבולות מסגרת הנוקשות, שיא התשוקה בכתמי הצבע, בתקווה שהעיניים יהיו נשואות לעבר פריז האצילית ולחיבור הבלתי מתפשר של העם הקטלני עם האומה האירופית. טריאס, שנתמך בידי הרשות העירונית, משך את ידיו מן הפרויקט. החלטה זו של רשות העיר מדריך פגעה פעמיים בכבוד הקטלונים. מצד אחד מונה "מהנדס אגרונום" למתכנן של ברצלונה החדשה והמורחבת וכך נפגעה קשה קהילת האדריכלים, ומצד שני לא הממסד הקטלוני קבע איך תורחב העיר ומי ירחיב אותה אלא "השד הקסטיוז"²² הוא שהכתיב לקטלונים את עתידם, גם בבניית צורת העיר. בשל השפלה כפולה זו הפנו תושבי ברצלונה את גבם ל"אישמפלה" של סרדה עשרות שנים.

בורגנות

בסוף המאה ה־18 הייתה הבורגנות חלק חשוב בחברה של ברצלונה. בשל הנוחות, השלווה הכלכלית והכוחות הפוליטיים והאינטלקטואליים שהיו מנת חלקה של הבורגנות, היא השפיעה הרבה על החיים התרבותיים והחברתיים ועל פיתוח העיר. הבורגנות הצליחה למצוא בקרקעות הסמוכות לחומת העיר מקורות לעושר כלכלי ולספקולציה.³ קרקעות אלו סיפקו לה מקורות להפקת רווחים כלכליים, ובד בבד אפשרו לה להשאיר מאחור את העיר מימי הביניים, שנעשתה ענייה ומוזנחת. הבורגנות הקטלונית הפיננסית והתעשייתית השקיעה הון בהפיכת העיר לפנינה אירופית. הממשל המקומי החזיר לה טובה במימוש תוכנית הרחבת העיר, המבוססת על עקרון שוויון ההזדמנויות – כל רחוב יהיה זהה לזולתו, וכל נכס יהיה שווה בערכו למשנהו [איור 5]. "הבורגנות הליברלית נתפסה כבונה הגדולה של הערים, ואף על פי שאמונותיה האומנותיות לא כוונו גבוה, היא ידעה בצורה מעוררת הערצה לארגן את הערים לפי עקרונות של רווחיות קולקטיבית" (Cueca Goitia, 1982, 184).

צפיפות

בסוף המאה ה־18 גדלה העיר ברצלונה בתוך גבולותיה – חומות שלא אפשרו לה לגדול לרחוב אלא רק לגובה. הרחובות היו מכוסים בתים שנבנו כמו גשרים מעל הסמטאות הצרות, הקודרות. המהפכה התעשייתית הגיעה לרחובות העיר. מאפייני התיעוש הורגשו בכל שטח פתוח ובכל פינה; ארובות התעשייה, העשן והזיהום נראו בכל מקום ונרדמו לעצים חרוכים, לגיהינום.

איור 5
אישמפלה X (צבעי מים ודיו על נייר;
דניאל אזרד, 2011)

באמצע המאה ה־19 חיו בברצלונה 190,000 תושבים בשטח של 4,270 דונמים, ואילו בפריז חיו 1,175,000 תושבים בשטח של 78,020 דונמים. צפיפות התושבים לקמ"ר מרובע בברצלונה הייתה 43,041, לעומת 15,602 בלבד בפריז. במציאות זו, ללא פרטיות וללא הגינות, הריסת החומה ובניית "ברצלונה החדשה" היו הכרח קיומי. לכן, ב־1854 נהרסו חומות העיר.

113 X 113

האישמפלה מורכבת מבלוקים (כל בלוק כזה בערי ספרד ואמריקה הלטינית מכונה "מנזנה" [Manzana]) של 113 X 113 מטר. פינות הבלוק קטומות בזווית 45 מעלות ואורכן 19.8 מטר, וכך הן מאריכות את מעטפת הבלוק [איור 6]. הצטלבות הבלוקים יוצרת מתומן המאפשר שדה ראייה רחב לתנועה. תכנון הבלוק המקורי הכתיב שתי פאות פתוחות לרחוב ליצירת מערכת שטחים פתוחים ירוקים שתקשר בינה ובין הרחוב. בשל הצמיחה העירונית וספקולציית הנדל"ן נבנו כל פאות הבלוק. השלמת החזיתות וסגירת הבלוק מן הרחוב יצרו חצרות פנימיות. כל בלוק היה מחולק למגרשים ששטחם 200–240 מ"ר כל אחד.

באישמפלה יש שלוש טיפולוגיות של בלוק [איור 6]:

1. **הבלוק הרגיל:** מאופיין בעירוב שימושים – מבני ציבור גדולים ומגורים. הוא השכיח ביותר במערך האורבני של האישמפלה.
2. **הבלוק עם המעברים:** דפוס הבלוקים ששמרו על "נפש" הבלוק המקורי אך אפשרו מעבר דרך הבלוק, בין במעברים צרים להולכי רגל ובין בעורקי תנועה משניים לכלי רכב.
3. **הסופר־בלוק:** שני בלוקים או יותר המקובצים יחד שלא יועדו למגורים אלא למבנים ציבוריים או למפעלים, היוצרים מגרש ייחודי.

סרדה הגדיר שלושה טיפוסים רחובות: 20, 30 ו־50 מטר רוחב [תמונה 6], תוך יצירת היררכיה מסוימת של נפחים ותנועה. מדרכות של 5 מטר רוחב מחלקות את מרחב פעילות הרחוב ל־50% להולכי רגל ול־50% לכלי רכב (ברחובות שרוחבם 20 מטר). 51 רחובות מובילים מן ההר לים, 23 הם ממזרח למערב, מקבילים לים, ו־3 רחובות הם אלכסוניים.

השדרות הגדולות והרחבות, למשל "El Paseo de Gracia", "Gran Via" או "El Paseo de San Juan", הן הצירים האורבניים המקשרים בין העיר הגותית, האישמפלה והשכונות, למשל "poble Sec", "Gracia", "Nou" או "poble Sec". שלושת הצירים האלכסוניים, המכונים "'Meridiana", "Diagonal", ו־"Paralel", מקבלים את פני הבאים לעיר ומובילים אותם לעיר העתיקה או לים. טבעות הכבישים נולדו מן השטח שהותיר הרס החומות העתיקות שגבלו בעיר העתיקה.

איור 6

פסיפס אורבני – הבלוק וחתך הרחוב של סרדה (צבעי מים ודיו על נייר 300 גרם; דניאל אזרד, 2011)

בתחילת הארגון האורבני הראשוני תוכנן הבלוק להיות בן חמש קומות, ולהתפרס על פני 50% משטח המגרש. כעבור מאה שנים היו גובה הבלוק ואחוז תכסית הקרקע מן הגבוהים בהיסטוריה. עם שובה של הדמוקרטיה הספרדית ושיקום הממשל הקטלוני (La Generalitat de Catalunya), בסוף שנות השבעים של המאה העשרים, החלה ברצלונה תהליך תקומה חברתית ותקומה פוליטית, תהליך שכונה ה"רנסנס" הפוליטי והכלכלי של קטלוניה. לאור תקומות אלו עלתה ההכרה בנחיצות שיפוץ האישמפלה, שימורה ופיתוחה בהתאם לעקרונותיו של המהנדס סרדה. לכן, חזרו מתכנני העיר לדבוק בתקנות הגובה והצפיפות שהיו נהוגות בסוף המאה ה-19, והחלה תחייה מחדש של העיר, תחייה שנמשכה כעשרים שנה.

רחוב ג'ירונה

האישמפלה היא מעין מעבדת דירות מגורים: ראשיתה ב"ארמונות" הראשונים של הבורגנות הקטלונית, והמשכה בפרויקטים של מגורים קהילתיים בני זמננו [איור 7]. ה"ארמונות" הם בתים גדולים שהשתרעו על פני המגרש כולו. ה"משפחה" התגוררה בקומת הקרקע בעלת התקרה הכפולה ואווירת האצולה. ה"ארמונות" תוחמו בחזית ראשית הפונה לרחוב, וחזית אחרת, ביתית, פנתה אל החצר הפנימית. הקומה העליונה חולקה לדירות קטנטנות ושימשו להשכרה. היסטוריית האחוזות המודרניסטיות הללו היא למעשה ההיסטוריה של הבורגנות.

איור 7

טיפולוגיות מגורים בתוכנית של סרדה (צבעי מים ועיפרון על נייר 300 גרם; דניאל אזרד, 2011)

Vivienda unifamiliar
Sant Antoni Maria Claret esq. Felip II

Casa Batllo Passeig de Gracia 43
1905 - Arq. Antoni Gaudi

Vivienda unifamiliar - 4 viviendas x nivel
Carre Rosello 36

Vivienda unifamiliar en Chanfle
Carrer Mallorca 231

Vivienda en bloque cerrado
Concili de Trento esq. Agricultura

הארמונות המודרניסטיים חזרו והתחלקו שוב ושוב. החצר המוארת הקטנה, שקיבלה את מבקריהם לפני שהגיעו לפיר הגישה, נעשתה מקור האור של משפחות חדשות שהתיישבו בדירות שבקומה העליונה. קומת הקרקע, שבעבר הייתה ה"נשמה" של המשפחה, חולקה לאחר מכן לחדרים להשכרה, וכך העולם הפרטי נעשה מיקרוקוסמוס של החברה.

ב־1960 הוסדר חוק "הנכס האופקי", כלומר חוק שאִפשר לרשום טאבו לכל נכס בקומה העליונה, ובעקבות הסדרתו נבנו דירות מגורים למכירה ולא להשכרה. עם הזמן נוצרו מגורים קהילתיים וטיפולוגיות חדשות, ששמו דגש על מעבר של אוויר וכניסת אור ליחידות הדיור. בכמה מן הבלוקים אף שולבו יחידות מגורים סוציאליות.

ההיסטוריה של המגורים היא מהות החיים. המבנים והמרחבים הציבוריים בעיר מייצרים את הבמה לחגיגה האורבנית, ואילו במרחב הפרטי, בתחום המגורים, נרקמות המהות והנשמה של כל משפחה.

מטריושקה' אורבנית

הבלוק בברצלונה הוא מאגר אינסופי של עולמות השלובים אלו באלו, מעין מטריושקה אורבנית [איור 8]. דומה כי השכבה החיצונית בה נתון בלוק המגורים עוטפת את נפח המתחם בשלמות רציונלית, פרי מחשבתו של המהנדס שתכנן אותה.

המרחב התחום במעטפת החיצונית תוכנן כיר הדמיון הטובה לשימושים ולחוויות מגוונות: אכלוס, ייצור ולימוד. השכבות מאפשרות לפרט לשכוח את העיר ללא הגבולות, להיכנס לתוך העולם הפרטי ולהביט ממרום על עיר חדשה, אינטימית ושקטה שמקיפה את לב הבלוק.

הנתיב הרציונלי, המתוכנן היטב על ידי סרדה במישור האור מעל פני הקרקע, נעשה עולם חופשי, קסום, בין הצללים, לעיתים אפל ולעיתים מרתק במרתף האורבני שבנככי האדמה. מרכזי הבלוקים שינו את אופיים לאורך ההיסטוריה. אלו שנוצרו כשטחים ירוקים יובשו ומולאו בגגות

איור 8

מטריושקה אורבנית – פרשנות אישית
(צבעי מים ודיו על נייר 300 גרם; דניאל
אזרד, 2011)

ובבתי מלאכה. הם נמכרו, נהרסו והופרטו, ובסוף המילניום השני שופצו והוחזרו לתפקידם המקורי – ייצור שטחים פתוחים בעיר. הבלוק אינו רק מה שנראה ומה שנתפס על ידינו, אלא גם שפע של ערים קטנות וקומפקטיות הניתנות לגילוי מחדש, מאגר חללים וירטואליים שיבואו לידי מימוש במאות הבאות.

אנלוגיה

סרדה הגדיר את המתודולוגיה של העבודה שלו כ"אנלוגית", והוסיף כי "כל הקשור לעיור מתחיל בהקפדה על נוכחות הפרט, כיוון שבפרט גלומים באופן אנלוגי כל צורכי הקהילה, אף המורכבת ביותר, שכן בסופו של דבר קהילה היא לא יותר מאוסף של פרטים". דרך חשיבה זו, המחפשת מאפיינים דומים במקומות שונים או אצל אנשים שונים, סיפקה מעין אסמכתא תיאורטית למתן פתרון למערכת שביקשה להפוך לעיר. היחידות ברמת המיקרוקוסמוס, אלו שהגדירו את מערכת ה"בית־חדר" כמעין עירוניות בקנה מידה קטן, הן גם היו אלו שייצרו את המכלול בקמה מידה רחב יותר, כלומר את מערכת הבלוק־ הרחוב־ ההצטלבות.

יחידות אלו מבוססות על אותם צורכי "תנועה" ו"עצירה". מאחורי הפשטות והמונוטוניות הניכרות מן האישמפלה במבט ראשון חבויה מורכבות שתכליתה לאפשר לכל אדם ליצור את פלטפורמת הזהות שלו, לאפשר לכל מוסד את המרחב לביטול המונומנטליות שלו, ולאפשר לכל אדריכל לשחזר את המעטפות הייצוגיות החדשות המאפיינות כל בלוק.

אידיאולוגיה

מתוך חזון מושלם מצד הרציונליות שלו יצא האביר הקטלוני לגלות את מהות העיר האלוהית החדשה. זה היה אותו חזון עבר שנולד מחדש בכתבים, ברעיונות, ובתיאוריות מתקופת הרנסנס של לאון בטיסטה אלברטי (Leon Battista Alberti), מי שהוביל את סרדה לתכנן תוכנית מושלמת – שילוב אמונה מיסטית בערכים הוויטרוביאניים של הגיאומטריה, הסגידה למדע, והאמונה שיצירת סדר עירוני חדש היא הנוסחה המושלמת לעיר האידיאלית [איור 10]: "יצירה גיאומטרית מחודשת של העולם, שבזמן התחייה העירונית מהווה הפניה ראשונית בסיסית בעלת תוקף אוניברסלי וחשיבות גבוהה" (Armesto, 1980, 102).

היחידה הבסיסית המייצגת את ה־DNA של ברצלונה החדשה היא תוצר חשיבה רציונלית, אך היא לא שורטטה במד־זווית או בסרט מדידה אלא בעזרת הלב והמצפון. סרדה היה מורד, ולכן החל לממש את התוכנית הטופוגרפית של ההתרחבות העירונית בלימוד כל גרגר אדמה ובלימוד המרחקים המדויקים של הגבולות הטבעיים החובקים את העיר העתיקה.

ההחלטה החשובה הזאת של סרדה להתחיל ביצירת הבלוק (ה"Manzana" כאמור) באה לאחר שלמד את הערים שנבנו בתקופת הרנסנס, את תוכנית העיר פלמנובה באיטליה [איור 9], את הערים היווניות ורומא האטרוסקית, את הערים הקולוניאליות הוותיקות של אמריקה ואת הבלוקים של מנהטן והערים וינה וברלין.

ה"יצירה מחדש" חייבה טרמינולוגיה חדשה, ולכן סרדה לא השתמש בשם "אינסולה" (מונח שהוזכר בנוגע למבני המגורים הרומיים) אלא העניק לה את השם "מנזנה" (השאול מן המונח הספרדי "manso feudal").⁵ במרוצת הזמן השתנה השם "מנזנה עירונית" ל"מנזנה" (כלומר, בלוק). המנזנה היא מעין "שטיח" אפקי עירוני המכסה את, או היוצר את התכנית של, כל פני השטח העירוני בואך גבולות העיר הטבעיים וההיסטוריים.

ובכן, אף שהתוכנית היא כמעט "אבסטרקטית", דחה סרדה "את רעיון הגבול המלאכותי כי הוא מנוגד למאפיינים ה'תרבותיים' של השטח" (נא להוסיף כאן הפניה לציטוט). למספר "8" [איור 9] היה תפקיד מכריע בעיצוב הגאומטרי של מבנה האישמפלה, ובייחוד בעיצוב הבלוק: 8 פאות לבלוק, 8 פאות למערך ההצטלבות, ואורך התוכנית העירונית הוא 8 ק"מ בסך הכל.

איור 9

למעלה – פלמנובה (איטליה) והעיר האידיאלית; למטה – ניתוח גיאומטרי של הבלוק בברצלונה החדשה (צבעי מים ודיו בספר סקיצות; דניאל אזור, 2011)

איור 10

הבלוק של סרדה – מערכות מקבילות (צבעי מים על "Google Map"; דניאל אזור, 2011)

לאחר הגדרת רוחב הרחוב ל-20 מטר, היחידה של הבלוק בשימוש המצפן יוצרת פאה ברוחב של 19.8 מטר, פאה שמגדירה מצדה מודול של 14.14 מטר לכל צד, בסך הכל 64 ריבועי הבלוק. באופן זה כל בלוק יוצר 113 מטר, לצד חזית הבלוק של 85 מטר. התוצאה היא זהות גיאומטרית טוטלית בין שלושת המרכיבים המאפיינים את האישמפלה: הבלוק, ההצטלבות האורטוגונלית והרחוב: "לא רק הבלוק תרם ליצירה האדריכלית של העיר, אלא גם לרחוב ולהצטלבות הרחובות היה תפקיד מיוחד ואדריכלי משמעותי" (Armesto, 1980, 102).

DNA

הבלוק של האישמפלה הוא מעטפת עבה המכילה את החיים הפרטיים של העיר ומבדילה בין שני חללים ברורים: האחד – חיצוני, ציבורי, מונוטוני, ונועד לצורכי תנועה בלבד, מסייע בעצם מבנה הגריד לתחושת האוריינטציה; והשני – פנימי, חסר ארגון, דומם, ובו ניתן לבטא את האינדיבידואליות [איור 10]. בהציעו מערכת רציונלית מושלמת, המבטיחה מציאות אורבנית חדשה, שוויונית, שטופת אור ומשופעת בשטחים ירוקים, ניסה סרדה לשים את הפרט במרכז. הוא קבע מערכת של הנחות יסוד שתמנע מן האיגודים הקפיטליסטיים, בעלי הכוח הפוליטי-כלכלי, להחליט על מהלך פיתוח העיר בעתיד. בחזונו האלוהי כמעט מבחינת התייחסותו למדע, לגיאומטריה, למודרניות ולקדמה הטכנולוגית, הוא האמין שתשתיות אורבניות מתאימות

עשויות למנוע משברים בעתיד ויכולות לכונן עיר ללא אי־סדר, תחושת אי־ודאות ולהפחית סבל אנושי. התמדה באמונתו זו של סרדה היא שסייעה לקונקרטיות של הרעיון שלו. הקנאות לעקרונות היסוד שקבע מנעה, בעזרת החוקיות הטבועה במערך הגריד והלקחים שנלמדו, סטיות וחזרה על טעויות היסטוריות אחרות. טעויות מעין אלו הן שהביאו ערים כגון לונדון או פריז להכיל בקרבן הצטלבויות מיוחדות של מורכבות והתקדמות, משברים ושפל – הגורמים המעשירים את החיים הציבוריים האורבניים, הלקחים והחויות בתחום העירוני

פעולות השיקום האורבני שנעשו בתחילתו של מילניום חדש זה, כגון הפרויקט “@22 Barcelona” (שילוב הגריד העירוני של סרדה עם נתיבים היסטוריים) או שיקום מרכזי הבלוקים בפרויקט הספרייה בשכונת Sant Antoni או חצר Joan Brossa למשל, הן כמה מן התרומות החשובות ביותר של הבלוק של סרדה לברצלונה במילניום החדש.⁶

מסקנות

עירוניות

בברצלונה נמצאים רזי ההיסטוריה. מזמן תקומתה ועד לתחילת המילניום השלישי היו הבלוקים שלה אוצר בלתי נלאה של סיפורים וזיכרונות. בכל בלוק קטלוני נרקמים מעין כפרים עירוניים קטנים – ובהם המגורים, החנויות והשולחנות שעל המדרכות, שנדמים כממתינים לעוד כוס קפה שתונח עליהם – העטופים בצבע הירוק המבוזר, בצללים ובקרני השמש היס־תיכונית. במבט מרוחק המודולים נראים קטנים ומסודרים כמו לוחות משחק דמקה, אבל כשצועדים בכל אחד מהם ניתן להבחין בעולמות שונים ומגוונים מאוד.

זמן

הזמן הוא השופט המחמיר ביותר בהיסטוריה האורבנית. עם השנים היו ניסיונות רבים לבחון בעין ביקורתית את נקודות החולשה והעוצמה של תכנון הגריד האורבני הזה. ערים שיש להן מבנה גריד אורבני שומרות על אותה רלוונטיות כמו ביום היווצרותן. היכולת לייצר יחידה ניטרלית שמשכפלת את עצמה סייעה במובן מסוים לאפשר צמיחה מאורגנת להתפתחויות האורבניות היכן שאומצו המודלים הללו. בד בבד היכולת להתערב בעיצוב כל בלוק יצרה את הגמישות המספקת להמציא אותו מחדש שוב ושוב [איור 11].

מימוש חזונות

ברצלונה היא תוצר של חזון ושל אמונה שהחלטות התכנון שגיבש סרדה יממשו אותה כצורת עירוניות חדשה – חדשנית יותר, בריאה יותר ומותאמת יותר למגמות ולמהפכות שקידמו את העולם מבחינה טכנולוגית, אינטלקטואלית, פוליטית וחברתית.

איור 11

ברצלונה ועוד ברצלונה – פרשנות אישית (צבעי מים ודיו על נייר 300 גרם; דניאל אזרד, 2011)

מקורות
Armesto, F. F. 1980, <i>Barcelona: Mil años de historia</i> , Peninsula, Madrid.
Auge, M. 2007, <i>Los "no lugares" espacios del anonimato</i> , Editorial Gedisa S.A., Barcelona.
Baudrillard, J. 2010, <i>La ilusión vital</i> , Siglo XXI, Madrid.
Benjamin, W., 2002, <i>The Arcades Project</i> , First Harvard University Press, Cambridge, MA.
Borges, J. L. 1998, <i>El Aleph</i> , Alianza, Madrid.
Busquets, J. 2009, <i>Cerda and the Barcelona of the Future, Reality versus Project</i> , CCCB, Barcelona.
Chueca Goitia, F. 1982, <i>Breve historia del urbanismo</i> , Alianza, Madrid.
Generalitat de Catalunya, <i>30 Años de rehabilitación urbana 1978-2008</i> , n.p.
Grupo 2c 1980, <i>La manzana como idea de ciudad</i> , 2 c Ediciones, Barcelona.
Koolhaas, R. 2010, <i>Delirio de Nueva York</i> , Gustavo Gili, Barcelona.
Mendoza, E. 1986, <i>La ciudad de los prodigios</i> , Seix Barral, Barcelona.
Rossi, A. 1986, <i>La arquitectura de la ciudad</i> , Gustavo Gili, Barcelona.
Ruiz Zafon, C. 2003, <i>La sombra del viento</i> , Planeta, Barcelona.
Ruiz Zafon, C. 2008, <i>El juego del angel</i> , Planeta, Barcelona.
Soria y Puig, A. 1999, <i>Cerda, Las cinco bases de la teoria de la urbanizacion</i> , Electa, Madrid.
Vila-Matas, E. 2004, <i>Desde la ciudad nerviosa</i> , Alfaguara, Madrid.

הערות

1. תרגום מספרדית ועריכת הנוסח העברי: אדר' לילך גיבורי.

2. קסטיזו – (Castizo) דהיינו מהמחוז קסטיליה (Castilla),המחוז הדומיננטי והמשפיע ביותר בחצי האי האיברי. ב1469 עם חתונתם של המלכה איזבלה הראשונה מקסטיליה והמלך פרדיננד השני מארגון, מתחילה תקופת הזוהר של קסטיליה, שהופכת לאימפריה המשפיעה ביותר בעולם, לאחר גילוי וכיבוש אמריקה (1492) ובתוך הממלכה נכפתה על כל חצי האי האיברי השפה והתרבות, השפעה שניכרת עד ימינו. ב1714, קטלוניה שנהנת מאוטונומיה, מובסת ב" מלחמת הירושה" (Guerra de Sucesion) ובכך מאבדת האוטונומיה ותלויה טוטאלית בשלטון המרכזי של מדריד (קסטיליה). ביום זה, חוגגים הקטלונים את "החג הלאומי".

3. מצד הבורגנות ספקולציית הקרקע הייתה דרך פשוטה יותר להתעשרות כלכלית מאשר ה"הרפתקה", כלומר העזיבה לאמריקה ויצירת הון על חשבון השבטים האינדיאניים המקומיים, כפי שנהגה הבורגנות לעשות במאות הקודמות.

4. סדרה של בובות חלולות, עשויות עץ, הנתונות זו בתוך זו. שמה במקור (רוסיה) "מטריושקה" בעוד בישראל היא ידועה בשם המטעה "בבושקה".

5. מקבץ חלקות אדמה שניתנו על ידי האציל הפיאודלי. במרכז החלקות היו בתי המשרתים הווסלים שעיבדו אותם.

6. "Barcelona@22" הוא פרויקט תכנון אורבני ביוזמת עיריית ברצלונה, שנועד להפוך 200 דונם משכונת "Poble Nou" למחוז פרודוקטיבי וחדשני בעל מרחבים ציבוריים מודרניים לריכוז האסטרטגיות של פעילויות עתירות ידע, מגורים ומבני ציבור. ספריית סאן אנטוני, פרויקט של משרד האדריכלים RCR וחצר ג'ואן ברוסה הם גם ניסיונות של עיריית ברצלונה להחזיר את מרכז הבלוקים לכל תושבי העיר באמצעות בניית מבני ציבור או הקמת גנים ציבוריים.